

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Between Noise and Silence : Sound, Technology and Urban Space during Nazi Germany

Birdsall, C.J.

Publication date
2010

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Birdsall, C. J. (2010). *Between Noise and Silence : Sound, Technology and Urban Space during Nazi Germany*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam]. Eigen Beheer.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

SAMENVATTING

Het voornaamste doel van dit proefschrift ligt in het onderzoeken van de culturele betekenis van geluid en geluidstechnologieën in Duitsland tussen de jaren '20 en de jaren '40 van de twintigste eeuw. Hierbij is mijn eerste hypothese dat dergelijk onderzoek nieuwe inzichten oplevert over verandering en continuïteit gedurende het nazitijdperk (1933-1945), die over het hoofd worden gezien in veel (visualistische) historiografie. Mijn onderzoek beargumenteert dat de culturele betekenis van geluid noodzakelijkerwijs ruimer is dan die van muziek en muzikale uitvoering. Deze bredere categorisatie van geluid staat me toe om, naast een geformaliseerd concept van *muziek*, tevens lawaai, stilte, rede, dagelijkse incidentele geluiden en verbeeld geluid te onderzoeken. Een tweede hypothese is dat de historische studie van moderne geluidscultuur aandacht vraagt voor de tijd- en ruimtegebonden kenmerken van geluid in een bepaalde context, en tevens voor de historiciteit van verwante culturele handelingen, luisterwijzen en de gebruikte technische apparatuur.

In mijn introductie breng ik het idee van “soundscape” (Schafer 1977) naar voren als leidend concept voor het analyseren van het snijvlak van modern geluid, technologie en stedelijke ruimte. Mijn studie naar stedelijke soundscapes gaat uit van de initiële veronderstelling dat de nationaal-socialistische beweging een toename van de druk op de akoestische omgeving forceerde. Ik stel dat het analyseren van verscheidene componenten van de soundscape verschuivingen onthult in sociale organisatie, machtsrelaties en in de ideologische constructie van de luisterervaring in dit specifieke historische kader. Ik maak ook duidelijk dat deze studie naar geluid aan het begin van de twintigste eeuw plaatsvindt vanuit een hedendaags perspectief. In plaats van het onvatbare en voorbijgaande karakter van het geluidsarchief te betreuren, benadruk ik de noodzakelijke handeling van (re)constructie en interpretatie, gebaseerd op een selectie van tekstuele, visuele en geluidsbronnen.

Hoewel ik me bezighoud met cultuurhistorische bronnen en verklaringen, wordt mijn aanpak van de geselecteerde case studies bepaald door de conceptgerichte aanpak van de culturele analyse. Ik neem eveneens een voorbeeld aan het interdisciplinaire onderzoek naar soundscapes, hoewel ik de gangbare behandeling van luisteren (aandacht en afleiding) en de kritische analyse van geluidstechnologieën aanzienlijk herzie. In navolging van fenomenologische theorieën, pleit ik voor een interpretatie van “geluidservaring” die een dynamische verhouding tussen luisteren, horen en spreken oproept. Ik bespreek alternatieve lezingen van modern geluid en akoestiek, alvorens de nadruk te leggen op een meer onderscheidende historische interpretatie van technologieën zoals radio. Daarom leg ik in mijn eigen onderzoek het accent op de sociale constructie van geluidstechnologieën in verscheidene culturele velden en op de aanhoudende problemen rond het manipuleren van geluid, in plaats van de inherente eigenschappen van deze media te bevestigen. De *stedelijke* soundscape werd specifiek gekozen als startpunt voor het

analyseren van culturele uitingen die gebruik maken van geluid, omdat de moderne stad bij uitstek het medium vormt voor sociale verhoudingen. Sterker nog, het alomvattende project om geluid te gebruiken om de stedelijke ruimte te controleren en identiteitsformaties te reconstrueren motiveert de keuze aan cases in de vijf hoofdstukken van dit onderzoek.

In mijn eerste hoofdstuk toon ik hoe de beginselen van sonische aanwezigheid en ruimtelijke monumentaliteit verscheidene nazi-activiteiten in de jaren '20 en vroege jaren '30 onderbouwden. Naast luidruchtige gewelddadige confrontaties en liederen, identificeer ik nieuwe vormen van akoestische publiciteit (zoals luidsprekerwagens) en intersubjectieve uitwisselingen (zoals de onmiskenbare partijgroet). Aan de hand van het specifieke voorbeeld van herdenkingsbijeenkomsten voor de martelaar Albert Leo Schlageter in Düsseldorf in de jaren '30, ontwikkel ik “affirmatieve resonantie” (*affirmative resonance*) als een conceptueel hulpmiddel voor de analyse van de rol van geluid in de ontwikkeling van resonerende ruimtes in stedelijke omgevingen tijdens het nazisme. Ik geef vorm aan het onderzoek naar de herdenkingen van Schlageter in Düsseldorf door een beroep te doen op het fenomenologische concept van “auditieve verbeeldingskracht” (*auditory imagination*) om luisterhandelingen en de stem binnen de auditieve perceptie te theoretiseren. Ook leg ik de nadruk op het belang van *verbeeld* geluid, vooral gezien het feit dat de dood van Schlageter (gesymboliseerd door gewerschoten) herhaaldelijk werd aangehaald als een leidende factor in de collectieve beleving van nationale bewustwording. Ik beweer dat – ook al wist de partij in de eerste maanden van 1933 weerstand in de stedelijke soundscape te onderdrukken door middel van terreur en dwang – het opzetten van geluiden door diverse media tijdens openbare rituelen een kwestie van vallen en opstaan was.

In het tweede hoofdstuk onderzoek ik continuïteit en verandering in de periode tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog in de vorm van wat ik een “festivalisatie” (*festivalisation*) van het dagelijks leven noem. Hiermee bedoel ik dat de toegenomen frequentie van officiële gelegenheden en vieringen tijdens de eerste jaren van het naziregime het ritme van het dagelijks leven aanzienlijk beïnvloedde. In dit hoofdstuk ga ik dieper in op mijn aandacht voor de productie van ruimte, ritueel en luisteraandacht door het accent te leggen op een ietwat onwaarschijnlijke traditie die tijdens het nazisme werd toegeëigend: het onstuimige jaarlijkse carnaval in Düsseldorf. In de eerste plaats houd ik me met deze case bezig door theorieën over het “festival” te introduceren en door de gebruikelijke notie van carnaval als een inclusief ritueel, in tijd en ruimte begrensd, aan te vechten. Vervolgens bespreek ik de bijdrage van radio-uitzendingen aan het karakter en de ervaring van het carnaval, waarvan het geluid naar nieuwe plekken van (nationale) receptie werd gezonden. Verder zet het toegenomen belang van carnaval als een nationaal cultureel evenement me ertoe om de afwijzing van jazzmuziek als het sonische embleem van carnaval (ten gunste van culturele uitingen van *Heimat* en *Volk*) te bestuderen. Door middel van een close reading van een carnavalsuitzending uit 1939 onderzoek ik hoe de geluiden van “de ander” in toenemende mate ten tonele werden gebracht tijdens

carnavalsevenementen en optochten, waarbij “Duitse humor” werd gebruikt om eenheid te uiten en de grenzen van verwantschap te controleren. Op basis hiervan beweer ik dat het rumoer van carnaval begon te lijken op antisemitische geweldsrituelen en ermee begon te overlappen, als deel van een bredere markering van buitensluiting binnen de gefestivaliseerde, stedelijke soundscape.

In het derde hoofdstuk van dit onderzoek kies ik ervoor om mijn aandacht te vestigen op het herdefiniëren van geluid na de aanvang van de oorlog in 1939, waarbij mijn belangstelling vooral uitgaat naar veranderingen in de soundscape van Düsseldorf. Ik voer aan dat het ideaal van een gedisciplineerde *Volksgemeinschaft* (etnische gemeenschap) afhankelijk was van: aandachtig luisteren naar de radio, een gecontroleerd luchtalarmstelsel, en het aanwijzen van illegale luister- en spreekactiviteiten als een bron van angst of ongerustheid. Ik behandel eerst de vooroorlogse definitie van radio als een *live* koppeling tussen Adolf Hitler en alle (etnische) Duitsers (als een “verbeelde luistergemeenschap”), die gepaard ging met pogingen om receptieruimtes te controleren en burgers van gesubsidieerde radio-ontvangers te voorzien. Tegen deze achtergrond pleit ik voor het specifieke belang van “speciale mededelingen” (*Sondermeldungen*) in oorlogstijd om de luisteraandacht te manipuleren en vieringen van nationale militaire successen via de media op te voeren (met suggestieve themaliederen). De verhoogde nadruk op radio als een “cultureel front” werd, zoals ik aantoon, vergezeld van een imperialistische notie van de akoestische ruimte van Duitsland als zich uitstrekkend over bezet Europa. Ik stel vervolgens dat ook werd gepoogd een temporeel-ruimtelijke organisatie van het stedelijke thuisfront op te zetten door middel van luchtalarmsystemen, waarvan het belang nog niet voldoende is benadrukt in de visuele iconografie van de luchtoorlog. Mij baserend op Michel Foucault en zijn visualistische verklaring van moderne controletechnieken, analyseer ik de spanningen tussen geluid als een disciplinaire toepassing (officiële maatregelen) en geluid als een onverwachte verstoring van het dagelijks leven (luchtaanvallen en de gevolgen ervan). De reeds heersende angst voor geluid nam toe, zoals ik voorstel, door akoestische vormen van toezicht, nieuwe categorieën van luistermisdriven, en een algemeen gewijzigde luisteromgeving. Mijn analyse legt de nadruk op de respons en uiteindelijke tegenstelling tussen de soundscape en de beweringen die op de radio werden gedaan, alsmede op de aanpassingen die het luisterend publiek maakte bij het navigeren van de ruimte van de verduisterde en bedreigde stad.

Het vierde hoofdstuk gaat dieper in op pogingen in het nazitijdperk om geluid te gebruiken voor het vullen, conditioneren en controleren van stedelijke ruimtes en hun inwoners. Ik gebruik het muziektheater in Bayreuth van Richard Wagner en zijn concept van het “*Gesamtkunstwerk*” als een invloedrijk model voor de onderdompeling van toeschouwers in een verduisterde ruimte met weergalmend geluid. In de eerste plaats herevalueer ik de erfenis van Wagner op het gebied van geluidsfilm en op het gebied van noties van nationale gemeenschap tijdens het nazisme. Vervolgens wend ik de akoestische metaforen (symfonie, ritme) die worden gebruikt in het werk van Walther Ruttmann aan als conceptuele handvatten voor het traceren van

een geleidelijke verschuiving richting stedelijke controle, een bedwongen soundscape en een verenigde gemeenschap in filmische portretten van de stad. Zoals ik aantoon, kan het concept van “ritmische harmonie” effectief worden gebruikt om de gelijktijdige pogingen om de bioscoopruimte en de aandacht van de toeschouwer (als een “gecontroleerd evenement”) te herorganiseren en om de bioscoopruimte als plek voor feestelijke bijeenkomsten (en buitensluitingen) van de *Volksgemeinschaft* in te richten, naar theorie te vertalen. Mijn lezing legt het accent op de voortdurende risico’s en problemen met bioscoopgeluid, en de erop volgende onderbrekingen veroorzaakt door de soundscape van de Tweede Wereldoorlog. De voortdurende aanwezigheid van synthese of “synchronisatie” als een metafoor voor totalitaire overheersing, tot in het heden, motiveert ten slotte mijn analyse van een hedendaagse film (*Hitler’s Hit Parade*, 2003). Ik betoog dat deze documentaire op kritische wijze gebruikmaakt van een principe van sonische continuïteit om luisteraandacht te activeren en om haar eigen selectieproces naar voren te brengen. Door de tegenstelling tussen parallelisme en contrapunt voorbij te gaan, vestigt de film de aandacht op de gevestigde chronologieën en audiovisuele stereotypen in de voorstelling van het nationaal-socialisme.

In het vijfde en tevens laatste hoofdstuk rest mij de kwestie van de (on)herwinbaarheid van het verleden, en de invloed van publieke redevoeringen en mediavertellingen op herinneringen aan het nazitijdperk en de geluiden ervan. Ik maak gebruik van het concept van de “echo” om te onderzoeken hoe geluid figureert in het produceren van herinneringen. Ik bestudeer in het bijzonder een serie interviews over mondelinge geschiedenis (*oral history*) die ik gedurende 2004 en 2005 in Düsseldorf heb uitgevoerd, waarbij ik de dynamiek tussen individuele en sociale contexten van het herinneren in de tegenwoordige tijd probeer op te helderen. Op dit punt neem ik een kritische positie in ten opzichte van de politiek van de herinnering, vooral wat betreft de recente “herinneringsexplosie” en de opkomst van vertellingen van (Duits) lijden. Ik gebruik de driedelige theorie over herinnering van Pierre Janet als een geraamte om te bepalen in hoeverre deze vertellingen kunnen worden geïnterpreteerd volgens de categorieën van de procedurele herinnering, de narratieve herinnering en de traumatische herinnering. Omdat de meerderheid van de geïnterviewden tijdens het nazitijdperk kinderen of jonge volwassenen waren, accentueer ik de rol van de ideologische productie van zintuiglijke perceptie binnen de nazipedagogie. Hiervoor reviseer ik het concept van de “oorgetuige” (*earwitness*) om de rol van auditieve beeldspraak, gebaren en het maken van geluid in het herinneringsproces aan de orde te stellen in de context van een interview. Ik stel voor dat dit concept zou kunnen helpen in de denaturalisatie van een visuele notie van getuigenis. Door de manieren waarop oorgetuige-ervaringen worden gefilterd door de “lens” van het heden te benadrukken, probeert mijn analyse van de echo de (inter)persoonlijke onderhandelingen die komen kijken bij collectief en cultureel geheugen te onderzoeken.

In mijn nawoord kom ik terug op het project om geluid te gebruiken voor een beter begrip van het verleden in het algemeen, en voor het bepalen van de specifieke culturele en politieke betekenis van geluid tijdens het nazisme. Ik herhaal daarbij mijn stelling dat de processen van macht en discipline die samenhangen met geluid ongelijke en zelfs onvoorspelbare gevolgen kunnen hebben. Ik toon tevens aan dat mijn case studies het bestaan van de affectieve mogelijkheden voor het tot stand brengen van sonische aanwezigheid (*sonic presence*) en voor de disciplinerende van de zintuigen door sonische overweldiging (*sonic overwhelming*) bevestigen. De voorbeelden die ik geef onthullen echter tegelijkertijd de moeilijkheden en inspanning die nodig was tijdens de jaren '20 en '30 om op succesvolle wijze akoestische overheersing te verkrijgen. Het accent van dit onderzoek verplaatst zich geleidelijk van hoe geluiden werden gehoord naar hoe ze worden voorgesteld en herinnerd. Toch is deze verschuiving naar het hedendaagse niet een strategie om het heden te rehabiliteren, omdat eveneens getoond wordt hoe het contemporaine tijdperk eigen stereotypes en aannames over het nazitijdperk bestendigt. Gezien het selectieve karakter van het audiovisuele archief, onderschrijf ik projecten om de gehele soundscape volledig te herstellen niet. Onderzoek naar de soundscape – bijgestaan door een theoretisch *engagement* met gerelateerde concepten – kan desalniettemin nieuwe manieren opleveren om de historiciteit van het luisteren en modern geluid te begrijpen. Ook biedt dergelijk onderzoek inzicht in hun gebruik in modern geweld, oorlog en dictaturen zoals die van nazi-Duitsland.

